Biserică armenescă Sfânta Născătoare de Dumnezeu din Chisinau

<https://doi.org/10.52603/arta.2021.30-1.05>

Summary

Biserică armenescă Sfânta Născătoare de Dumnezeu din Chisinau

Documentele atestă prezența în orașul Chișinău a comunității armenesti în anii '30 ai secolului al XVIII-lea. În secolul al XVIII-lea armenii din Chișinău dispuneau de un lăcaș de cult, aflat pe locul actualei biserici armenesti, în „inima” orașului, pe prima stradă paralelă laturii de nord-est a pieței comerciale. La 1774, printre armenii chișinăuieni este atestat preotul Musuz, care slujea la biserica armenescă. Ea a fost grav afectată de incendiul care a cuprins Chișinăul în timpul operațiunilor militare din 1788. Lăcașul de cult a fost distrus de cutremurul din 14 octombrie 1802. În anii 1803-1804, el a fost rezidit. Conducătorul șantierului de construcție/reconstrucție și, posibil, arhitectul sfântului lăcaș a fost meșterul Vardan din Iași.

Conform unei statistici din 1809, biserica armenescă din Chișinău avea în state trei preoți și patru dascăli. Cimitirul comunității armenesti a orașului era situat în proximitatea vechiului cimitir ortodox al bisericii Măzărache. Totuși, anumite înmormântări mai importante erau practicate și în curtea bisericii.

Pe parcursul secolelor XIX - XX ea a suferit mai multe intervenții, care i-au modificat imaginea exterioară. În 1993, prin decizia Parlamentului, acestui valoros bun al patrimoniului cultural construit din Chișinău i s-a acordat statut de monument de categorie națională.

Cuvinte cheie: biserica armenescă, comunitatea armenescă, edificiu de cult, cutremur, clopotniță, pridvor.

Rezumat

Armenian Church of the Holy Mother of God in Chisinau

The documents attest the presence of an Armenian community in Chisinau since the '30s of the 18th century. In the 18th century, the Chisinau Armenians had a place of worship, located on the site of the present Armenian Church, in the “heart” of the city, on the first street parallel to the north-east side of the market square. In 1774, among the Chisinau Armenians, the priest Musuz was mentioned, who served in the Armenian Church. The temple was badly damaged by the fire that engulfed Chisinau during the military operations of 1788. The earthquake destroyed this place of worship on October 14, 1802. In 1803-1804, it was rebuilt in the same place. The construction manager and, possibly, the architect of the holy place, was master Vardan from Iași.

According to the statistical documents of 1809, three priests and four deacons served in the Armenian church. The cemetery of Armenian community was located near the old Orthodox cemetery of the Mazarache church. However, some more important burials were also done in the churchyard of the Armenian church.

During the XIX-XX centuries, the church underwent many alterations and renovations, which changed its appearance. In 1993, by the decision of the Parliament of the Republic of Moldova, this valuable building of Chisinau was given the status of historic monument.

Keywords: Armenian Church, Armenian community, cult building, earthquake, bell tower, porch.

Cea mai veche mențiune a armenilor din Chișinău se conține într-o diplomă domnească datată cu 20 ianuarie 1739, când principele Grigore Ghica întărea o înțelegere încheiată între mănăstirea Galata din Iași și „*toți târgoveții creștini, armeni și jidovi*” referitor la plata impozitului pentru casele și dughenele construite pe

pământul mănăstirii. Faptul că reprezentanții plenipotențari ai comunității orașenilor armeni, de rând cu reprezentanții orașenilor creștini și evrei, au semnat și întărit cu sigiliul propriu actul de „înțelegere” cu mănăstirea Galata demonstrează existența la acea dată în Chișinău a unei comunități armenice pe deplin formate și consoli-

Fig.1. Orașul Chișinău în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.
Amplasarea bisericii Armenești în nucleul de început al orașului. Plan (de S.Ciocanu).

date. Diploma domnească din anul 1742, prin care comunității armenești din Chișinău i se acordau privilegii egale cu cele ale armenilor din Iași [1, p.139], reflectă cu fidelitate această stare de fapt.

Nu dispunem de documente care să se refere la timpul formării în orașul Chișinău a acestei comunități naționale. Însă, analiza a două realități topografice legate de Chișinăul secolului al XVIII-lea permite abordarea problemei în cauză.

Astfel, situarea „mahalalei armenești” în interiorul perimetrului concesiunii urbane domnești din secolul al XVII-lea (pe latura de nord, dinspre râul Bâc, a Pieței comerciale a orașului), este un indiciu clar că ea a început să se formeze în contextul delimitării și repartizării „locurilor de casă” din perimetrul concesiunii.

Faptul este susținut și de situarea „țintirimul armenesc” alături de cel ortodox, la hotarul vetrei domnești a Chișinăului. Către mijlocul secolului al XVIII-lea cimitirul armenesc era deja încadrat de teritoriul în extindere a orașului, înființarea cimitirelor noi, precum se cunoaște, realizându-se prin delimitarea/repartizarea unor terenuri virane situate la distanțe nu prea mari, dar în afara limitelor de epocă a localităților.

Astfel, începuturile comunității armenilor chișinăuieni sunt sincronizate cu începuturile orașului însuși, care, precum se cunoaște, a fost

constituit între limitele anilor 50 – începutul anilor 60 ai secolului al XVII-lea.

Coagularea mahalalei, respectiv, a comunității armenilor chișinăuieni a avut loc în jurul lăcașului ei de cult. Deși datele istorice de care dispunem nu ne permit să ne expunem cu fermitate asupra perioadei când în Chișinău a fost construit prima biserică armenescă, nu excludem faptul că armenii de aici au dispus de un lăcaș de rugăciune chiar din secolul al XVII-lea.

Oricum, în secolul al XVIII-lea armenii din Chișinău dispuneau de un lăcaș de cult, situat pe prima stradă paralelă laturii de nord-est a pieței comerciale a localității (fig.1). La 1774, printre armenii chișinăuieni este atestat preotul Musuz [2, p.434], care, desigur, slujea la biserica armenescă de aici. Ea a fost grav afectată de incendiul care a cuprins Chișinăul în timpul operațiunilor militare din 1788, fiind printre cele 6-7 biserici ale orașului, atestate în acel an în oraș de către secund-maiorul von Raan.

Vechiul lăcaș de cult armenesc din Chișinău a fost distrus de cutremurul de pământ din 14 octombrie 1802. Cu binecuvântarea înalților ierarhi ai Bisericii armenești, în anii 1803-1804 biserica a fost rezidită, fiind consacrată Sfintei Născătoare de Dumnezeu (arm. *Surb Astvațatur*). Organizatorul și conducătorul șantierului de construcție/

Fig.2. Piatra funerară a lui Manuc-Bei (1817).

reconstrucție și, posibil, arhitectul sfântului lăcaș a fost meșterul Vardan din Iași [3, p. 72].

În anul 1925, academicianul Ștefan Ciobanu, în contextul presupunerii că armenii chișinăuieni până la 1804 nu au avut biserică proprie, a admis că aceștia puteau prelua și reface (după cutremurul din 1802) o biserică „moldovenească, căzută în ruină” [5, p.110]. Ipoteza respectivă a fost utilizată mai târziu de cercetătorul de origine armeană Arșavir Toramanean [3, p.72]. Lică Sainciuc a preluat ipoteza și a admis că pe acest loc, anterior construirii de către armeni a bisericii lor, s-ar fi înălțat vechea biserică domnească a Sfântu-

Fig.3. Biserica armenescă Sfânta Născătoare de Dumezeu din Chișinău (1804). Plan (apud A.Toramanean).

lui Nicolae din Chișinău. În accepțiunea lui, doar aceasta ar putea explica similitudinile existente în ceea ce privește unele particularități ale soluției planimetrice și structurale a edificiului de cult armenesc cu soluțiile respective adoptate în arhitectura tradițională a bisericilor moldovenești.

Nu s-a luat în calcul însă că în 1925 Ștefan Ciobanu nu a exclus că armenii „au avut biserică în Chișinău și înainte de această dată”, adică înaintea anului 1804 [5, p. 110], că în anul 1936 Gheorghe Bezviconi consemnează tradiția reclădirii bisericii armenesti pe locul alteia mai vechi [4, p.19], precum și faptul că multe dintre bisericile medievale edificate prin grija comunităților armenesti din Țara Moldovei au adoptat soluții planimetrice, structurale, inclusiv elemente de vocabular decorativ exterior și interior apropiate arhitecturii bisericilor ortodoxe moldovenești ale timpului.

Lică Sainciuc remarcă denumirea de *Konstantinovskaia*, purtată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de strada spre care era orientat altarul lăcașului de cult. Admițând că această denumire ar reflecta o denumire anterioară instalării în oraș a administrației țariste, el a presupus că biserica respectivă, înaintea preluării de către armeni, putea să poarte hramul Sfinților Împărați *Constantin* și *Elena* [6, p.68-69] (intrând, astfel, în contradicție cu ipoteza sa privitoare la aflarea chiar pe acest loc a vechii biserici domnești a Sfântului Nicolae).

Conform unei statistici alcătuite în 1809 de către arhiepiscopul armenilor, Grigorie, biserica armeană din Chișinău avea în state trei preoți și patru dascăli, în oraș fiind atestate 113 familii de armeni [7, p. 206], ceea ce corespunde unui număr de aproximativ 565 de persoane.

Fig.4. Imagini din exteriorul și interiorul bisericii armenesti. Foto (de S.Ciocanu).

Cimitirul comunității armenice a orașului era situat pe teritoriul orașului Chișinău stăpânit de mănăstirile Sfânta Vineri și Balica/Frumoasa din Iași, lângă vechiul cimitir ortodox al bisericii Măzărache. Totuși, anumite înmormântări mai importante erau practicate și în curtea bisericii. Printre ele, menționăm mormântul lui Manuc Bei Mirzoian, înhumat aici la 1817 (fig. 2), și ale fiicelor lui, Mariam și Gaiane. Inscripția în limbile armeană și rusă de pe piatra tombală a lui Manuc Bei are următorul conținut: „Aici zace corpul// Dragoman Beiului// Consilierului Real de Stat// și Cavalerului// Manuc-Bei// răposat la 20 iunie 1817// în al 48-lea an de la naștere”. Inscripțiile de pe pietrele de mormânt ale fiicelor sale sună astfel: pe cea din dreapta de mormântul lui Manuc Bei – „Aici zace corpul// lui Mariam// fiica Dragoman Beiului// Consilierului Real de Stat// și Cavalerului// Manuc-Bei.// A răposat la 24 februarie 1822.”; iar pe cea din dreapta de mormântul lui Manuc Bei – „Aici zace corpul// lui Gaiane, fiica Dragoman Beiului, Consilierului Real de Stat// și Cavalerului, Manuc-Bei.// A răposat la 3 februarie 1824”.

Biserica Sfânta Născătoare de Dumnezeu are un plan dreptunghiular, segmentat în altar, naos și pridvor (fig. 3). Naosul dreptunghiular al edificiului este boltit în semicilindru susținut de trei arce dublouri sprijinite pe pilaștri. În exterior, acestor pilaștri le corespund lesene tratate drept pilaștri. Dinspre est, fără intermediul vreunui decroș, naosului îi este atașată absida altarului. Dinspre vest, naosul este precedat de un turn-clopotniță, al cărui parter boltit în cruce servește drept pridvor. Accesul în camera clopotelor este asigurat de o scară elicoidală de lemn, instalată în grosimea zidului de vest al naosului. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, naosului îi este adăugată, dinspre nord, o sacristie boltită cu o cupolă, iar la intrarea dinspre sud – un al doilea pridvor boltit în cruce (fig. 4). Biserica era tencuită cu var și nisip. Din acel timp datează un sigiliu [3, p. 69] al acestui lăcaș de cult, care păstrează o curioasă reprezentare a bisericii armenesti din Chișinău (fig. 5).

În anul 1885, pridvorul de sud al bisericii a fost completat cu un ante pridvor deschis spre exterior printr-o arcadă în stil neo-maur, susținută de stâlpi dreptunghiulari și octogonali (fig. 6). S-a presupus construirea compartimentului respectiv în baza unui proiect elaborat de reputatul arhitect chișinăuian de origine italiană, Alexandru Bernardazzi [8, p.44]. Tot atunci, turnul-clopotniță este supraînălțat cu încă un nivel executat din

Fig.4. Imagini din exteriorul și interiorul bisericii armenesti. Foto (de S.Ciocanu).

Fig.5. Sigiliul bisericii armenesti (sec. XIX).

piatră aparentă și decorat cu elemente geometrice sculptate, astfel numărul nivelurilor turnului ajungând la patru (fig. 7). La fel, a fost mărită înălțimea pereților sfântului lăcaș, porțiunea adăugată de zid fiind marcată de un brâu continuu de ocnițe.

După intrarea Basarabiei în componența României, biserica armenescă din Chișinău a fost clasată monument istoric, fiind plasată sub protecția statului.

Biserica a suportat o serie de lucrări de reparație pe parcursul secolului al XIX-lea, dar și în anul 1942, în încercarea de a depăși consecințele puternicului cutremur din 1940.

În perioada regimului sovietic, biserica armenescă din Chișinău de asemenea a benefici-

Fig.6. Antepriidvorul bisericii armenesti.
Foto (de S.Ciocanu).

Fig.6. Antepriidvorul bisericii armenesti.
Foto (de S.Ciocanu).

at de statut de monument (1947-1991). În acești ani, întreaga structură urbană a vechii Mahalale Armenesti a fost distrusă în cadrul sistematizării agresive a părții pre-imperiale a urbei. Terenul bisericii a fost înconjurat de blocuri de locuit și administrative, accesul vizual către aceasta dinspre principale căi rutiere din zonă fiind în cea mai mare parte obstrucționat. În același timp, parohia armenescă a fost desființată, însăși biserica fiind închisă în cadrul politicii ateismului militant promovate de autoritățile sovietice. În anii '70-'80, în imobilele din curtea bisericii a funcționat un Birou de turism. Edificiul bisericii a fost utilizat în calitate de depozit.

În anii '70 ai secolului XX, în cadrul unor lucrări de consolidare și reconstrucție, pentru a „apropia” stilistic biserica Sfânta Născătoare de Dumnezeu de imaginea tradițională a lăcașurilor de cult din Armenia, exteriorul acesteia a fost plăcat integral cu plăci de piatră. Astfel, a fost înlocuită tencuiala originală pe bază de var și nisip, modificându-se substanțial percepția vizuală istorică a bisericii. Tot atunci, terenul bisericii a fost îngrădit cu un zid nou de piatră și grilaj metalic. Casele din secolul al XIX-lea din partea de sud-est și de nord-vest a curții au fost demolate. Totodată, a fost construit un șir de case cu un nivel la nord de biserică, în care a fost amplasat deja menționatul Birou turistic. Proiectul a fost elaborat de arhitectul de origine armeană, Agasi Ambarțumian.

După destrămarea URSS, la finele anului 1992, a fost creată *Comunitatea armenescă din Chișinău*, care a reușit să obțină custodia asupra bisericii și terenului acesteia.

În 1993, prin decizia Parlamentului Republicii Moldova, bisericii armenesti din Chișinău i s-a acordat statut de monument istoric, ea fiind înscrisă cu nr.23 în *Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat* (compartimentul Municipiul Chișinău)¹. Adresa bisericii este *str. Piața Veche, 8*.

Inițial, lăcașul de cult făcea parte dintr-un mic cartier poligonal, alungit dinspre nord spre sud, delimitat de trei străzi. În perioada interbelică el era divizat în trei loturi urbane, lotul bisericii ocupând porțiunea sudică a acestui cartier (fig. 8(a)).

Actualmente, componenta construită a monumentului este formată din: 1. biserica Sfânta Născătoare de Dumnezeu, 2. șirul de construcții cu un nivel situate la nord de lăcașul de cult (care adăpostesc sediul Comunității armenesti, casa parohială și școala duminicală) și 3. zidul de piatră, amplasat pe perimetrul terenului (fig. 8(b)).

Ultimul fragment din vechea structură urbană adiacentă bisericii, format din vechiul lot urban de la nord de terenul bisericii, cu adresa *str. Piața Veche, 10*, salvat ca prin minune de buldozerele sovietice, a fost demolat în anul 2012. Pe acest teren din zona de protecție a monumentului, prin încălcarea rigorilor elementare de protejare a patrimo-

1 Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 15-17, Anul XVII (3548-3550), Chișinău, 2 februarie 2010, p. 41.

2 Inscricțiile sunt traduse după textul acestora publicat în limba rusă de Arșavir Toramanian [3, p.70-72]. Exprimăm gratitudinea dlui dr. Arsen Harutinian (Armenia) pentru rectificarea scrierii unor nume și denumiri de localități din aceste texte.

Fig.8. Monumentul istoric Biserica Armenească din Chișinău: a) Plan din anii '40 ai sec. XX; b) Plan din anii '90 ai sec. XX.

niului cultural construit, a fost edificat un bloc de locuit cu opt niveluri, care prin înălțime excesivă și cromatică tipătoare a înrăutățit și mai mult situația urbanistică a acestui valoros monument.

În procesul demolării clădirilor din secolul al XIX-lea de pe terenul preconizat pentru construirea blocului, s-a constatat că acestea au fost construite prin integrarea unor consistente fragmente de edificii medievale. De asemenea, s-a constatat că acestea conțineau și o remarcabilă pivniță de piatră din secolele XVII-XVIII, care însă a fost și ea distrusă (fig. 9). Acestea însă, nu au putut în nici un fel să motiveze autoritățile orașenești să nu admită distrugerea respectivă și să identifice o soluție adecvată pentru punerea lor în valoare. În contextul protestelor societății civile, s-a reușit doar oprirea pe câteva săptămâni a șantierului de construcție a blocului de locuit și realizarea cercetărilor arheologice a ceea ce a mai rămas din acest sit [9].

În vara anului 2018, în curtea actuală a bisericii armenesti din Chișinău a fost cercetată din punct de vedere arheologic o suprafață de pământ de 30 de metri pătrați. Investigațiile arheologice au fost conduse de arheologii dr. Mark Tkaciuk, Eugen Zverev și arhitectul dr. Sergius Ciocanu. Săpăturile au condus la descoperirea a peste cincizeci de monede din secolele XVII-XIX, a sute de fragmente de vase ceramice și de porțelan, cahle, pipe, circa cinci kilograme de fragmente de vase de sticlă etc. S-a reușit și demonstrarea existenței în Chișinăul secolului al XVIII-lea a producției locale de vase de sticlă. Artefactele menționate au fost găsite printre ruinele unei case prăbușite cu pereți de cărămidă și cu învelitoarea acoperișului din țiglă de tip mediteranean, precum și în câteva gropi menajere. Aceste descoperiri demonstrează

dezvoltarea economică efervescentă cunoscută de oraș în secolele XVII-XVIII.

La biserica armenească din Chișinău a fost remarcată prezența a trei inscripții istorice².

Inscripția ctitoricească, instalată deasupra intrării sudice în naos, este executată pe o placă dreptunghiulară de marmoră (fig. 10). Textul inscripției este flancat de imaginea în relief a doi arbori zvelți (probabil chiparoși) și a două biserici. Deasupra textului sunt sculptate ornamente florale și imaginea Maicii Domnului cu Pruncul. Inscripția este în limba armeană și are următorul conținut: „Cu binecuvântarea și cu ajutorul lui Dumnezeu a fost din nou zidită biserica Sfintei Născătoare de Dumnezeu din Chișinău, în timpul patriarhatului Preasfințitului Catolicos David, prin grija și cu cheltuiala fiului lui Parseg din Bisd, Hagi Arutiun, și a soției sale, Hagi Hatun, și a fiului lor, Hagi Movses, a fiului lui Avedis, Sakdur, și a soției sale Zumrid și a fiului lui, Stefan, din Chișinău, a lui Mkrdici și a fiului lui, domnului Arutiun, și a soției acestuia Manan și a mamei acestuia, Hagi Hurik, a lui Ohanes, fiul lui Akopdjan, și soției lui, Ripsime, și a mamei lui, doamna Djuher, din Akkerman (i.e. Cetatea Albă), a lui Paghdasar, fiul lui Melkon, și a soției sale Aslik și a fiului, diaconul Grigor, cu participarea diaconului Ghevorg și a tot poporul, a tuturor celor vii și a sufletelor celor răposați. Dumnezeu îi va preasfinți. Amin.

Zidită de mâna meșterului Vardan din Iași în anul de la Nașterea lui Christos 1804”.

Textul celei de-a doua inscripții ctitoricești, incizat pe o placă de marmoră, până la intervențiile operate asupra bisericii în anii '70 ai secolului XX, era plasată în nișa semicirculară de deasupra accesului de vest în turnul-clopotniță (fig. 11). Tradus din armeană, el sună astfel: „Biserica a fost restau-

Fig.9. Pivniță medievală din preajma bisericii armenesti în proces de distrugere. Foto (de S.Ciocanu).

rată prin grija și cu cheltuiala Excelenței Sale, Ohanes Manuc-Bei, și a armenilor fideli din Basarabia în timpul patriarhatului Preasfințitului Catolicos Macarie, prin efortul neobositului, multstimatului Stefan-Aga Pogosian din Adrianopol și a tuturor slijitorilor bisericii orașului nostru Chișinău, în anul 1885 septembrie 10”.

Actualmente, locul acestei inscripții este ocupat de o placă de marmoră instalată în perioada sovietică pe care este reprodus textul inscripției din 1804. Dacă inscripția de la 1885 nu a fost distrusă, ci doar acoperită de noua placă, la o restaurare a bisericii, s-ar putea încerca repunerea ei în valoare.

În biserică, pe podea, lângă masa altarului, se păstrează o piesă/piatră sculptată în marmoră, cu o inscripție în limba armeană datată cu anul 1803 (fig. 12). Nu se cunoaște de unde și în ce circumstanțe piesa a ajuns în custodia comunității armenice a orașului Chișinău. Piatra conține următorul text: „În timpul patriarhatului Preasfințitului David s-a zidit sacra biserică în numele Sfintei

Fig.11. Biserica armenescă din Chișinău. Inscripția ctitoricească din 1885 (apud A.Toramanian).

Fig.10. Biserica armenescă din Chișinău. Inscripția ctitoricească din 1804.

Născătoare de Dumnezeu prin străduința și cheltuiala binecredinciosului domn Ohanes, fiul răposatului Akopdjan, întru pomenirea sa și a mamei lui, doamna Gohar, și a soției lui, Hrobsime, și a fiilor lui, Abraam și Arutiun, și a ficei lui, Hatun, și a tuturor celor răposați și rămași în viață. În anul Armenilor 1252 (1803, n. n.)”.

Arșavir Toramanian, bazându-se, pe cât se pare, pe mențiunea în această inscripție, ca

și în cea din 1804, a familiei lui Ohanes, fiul lui Akopdjan, precum și pe mențiunea unei biserici cu un hram similar cu cel al bisericii din Chișinău, a presupus că piatra se referă la o etapă intermediară de construcție a bisericii armenesti din Chișinău. Ținând cont însă de lipsa în textul inscripției a denumirii localității unde a fost edificat lăcașul de cult, de legăturile pe care le avea familia lui Ohanes cu orașul Cetatea Albă, nu este exclus faptul că inscripția respectivă ținea de o biserică din localitatea pontică menționată sau de altundeva. Cel mai probabil, Ohanes a depus această piatră în calitate de relicvă familială la biserica din Chișinău, unde, la 1804, el a contribuit de asemenea în calitate de ctitor.

Bibliografie:

1. *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V (1740-1750), Editura Dosoftei, Iași, 2001.
2. *Moldova în Epoca Feudalismului*, vol. VII, partea II, Chișinău, 1975.
3. A. Toramanian, *Iz istorii stroitelnoy dejatel'nosti armjan Moldavii* (Из истории строительной деятельности армян Молдавии), Editura Vneshorgizdat, Moskva, 1991.
4. Gheorghe Bezviconi, *Semimileniul Chișinăului*, Editura Museum, Chișinău, 1996.
5. Ștefan Ciobanu, *Chișinăul*, Editura Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția din Basarabia, Chișinău, 1925.
6. Lică Sainciuc, *Colina antenelor de bruiaj*, Editura Museum, Chișinău, 2000.
7. Avksenti Stadnițki, *Materialy dlja istorii inoslavnykh ispovedanij v Bessarabii. O cerkovnom upravlenii u armjan v period Moldo-Vlakhij'skago ekzarkhata (1808-1812)*" (Материалы для истории инославных исповѣданій въ Бессарабіи. О церковномъ управленіи у армянъ въ періодъ Молдо-Влахійскаго экзархата (1808-1812 г.)), în KEV, nr. 9, Chișinău, 1892.
8. I. M. Bubis, *Zodchie Bernardazzi* (Зодчие Бернардацци), Chișinău, 1997.
9. Ion Tentiuc, Cercetări arheologice de salvare în zona Pieței Vechi din Chișinău, în *Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiului artei. Rezumatele comunicărilor Conferinței științifice cu participare internațională, Chișinău, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, 31 mai – 1 iunie 2012*, Chișinău, 2012, p. 31-32.

Fig.12. Piesa de marmoră cu inscripție din 1803.